

РОМАНИЗМИ У СТОЧАРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

У раду су представљене речи романског порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије. Грађа је ексцерпирана из 39 упитника, попуњених на терену, као и из расположивих речника говора југоисточне Србије. Већина уочених романизма може се наћи у *Пастирском речнику југоисточне Србије*, који је сачинио Недељко Р. Богдановић (СДЗБ LXVI/2, 2019) на основу истих извора, и ти романизми у пастирској терминологији (*бешика, брабоњак, мазга, мурз(ав), сугаре, чутура, штркаљ*), углавном припадају старијем лексичком слоју позајмљеница из балканског латинитета и познати су и другим балканским народима. Новије позајмљенице из романских језика (*галоп, каријер, силажа, базени, инфракт, ветринар*), углавном се тичу новог, интензивног начина сточарења и говоре о млађем културном утицају са запада Европе. Ипак, посматрано у целини, романизми су претежно везани за екстензивно сточарство и тичу се углавном узгоја оваца.

Кључне речи: сточарска терминологија, пастирска терминологија, југоисточна Србија, романизми, балкански латинитет.

1. Истраживање романизма у сточарској терминологији југоисточне Србије надовезује се на претходна истраживања и представљања различитих слојева страних елемената у овој тематској лексици (Петровић, 1996; Јовић, 2015; Јовић, 2018; Јовић, 2019), иначе у основи словенског порекла (Бошњаковић, 1983: 88; Ракић-Милојковић, 1993: 85), која су обједињена у раду *Домаће и страно у сточарској лексици југоисточне Србије* (Јовић, 2020). Последњи прилог део је колективне монографије *Пастирска лексика југоисточне Србије*, која заједно са *Пастирским речником југоисточне Србије* проф. Недељка Богдановића (Богдановић, 2019) тренутно представља круну интензивног организованог проучавања сточарске терминологије југоисточне Србије, започетог деведесетих година прошлог века на Филозофском факултету у Нишу заслугом проф. др Недељка Богдановића.³ Са

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/ 200165).

³ Проучавања и публикације реализоване су у оквиру пројекта Лексиколошка истраживања југоисточне Србије Огранка САНУ у Нишу, а у плану је и израда атласа. Пројектом руководи

циљем да се систематски прикупи лексика везана за сточарство, једну од основних привредних грана у овом делу Србије, проф. Богдановић је сачинио и испробао *Упитник* (Богдановић, 2020: 187–216),⁴ који је временом попуњен у преко 50 села (Богдановић, 2020: 11). Део те, тада необјављене грађе био је основа претходно поменутих проучавања страних елемената у сточарској терминологији ЈИС, допуњавана лексиком из дијалекатских речника са овог подручја који су се сукцесивно појављивали.

1.1. Циљ овог рада је да се на једном месту представе и према семантичким пољима групишу позајмљенице романског порекла, као и оне из других језика изворника доспеле у говоре југоисточне Србије романским посредством.⁵ Анализа је заснована на грађи из *Пастирског речника* (Богдановић, 2019; у даљем тексту ПР),⁶ допуњеној лексиком која се тиче новијег начина сточарења, преузетом из упитника⁷ и дијалекатских речника. *Упитник за прикупљање сточарске лексике* осмишљен је тако да региструје лексику сточарства као привредне гране и лексику прве прераде сточарских производа, док се пастирство односи на узгој стоке на отвореном, на традиционалан начин (Богдановић, 2019а: 55; Богдановић, 2020: 10). Из тог разлога се неке лексеме прикупљене помоћу *Упитника* нису нашле у ПР, али ће

проф. др Недељко Богдановић, а координатор је академик Александар Лома (Богдановић, 2019: 639).

⁴ Пуни назив је *Упитник за прикупљање сточарске лексике (прилагођен за сточарење југоисточне Србије)*. Упитник садржи преко 700 питања са потпитањима, организованим у семантичка поља.

⁵ У претходно објављеним радовима неки од романизма, о којима ће овде бити речи, представљени су у Јовић, 2015 и Јовић, 2018, а о укупној заступљености романизма у сточарској лексичи ЈИС писано је у Јовић, 2020: 151. Потпунија анализа изостала је будући да су циљеви тих радова били да скрену пажњу на неке од позајмљеница из различитих језика у сточарској терминологији или на позајмљенице у одређеним семантичким пољима. Списак романизма у сточарској терминологији ЈИС, дат на основу необјављеног магистарског рада Н. Петровић (1996), такође се може наћи у прегледу до сада објављених радова о пастирској лексичи ЈИС Ане Савић-Грујић (2020: 33), али га, због природе прилога, не прате етимолошка потпора и семантичка подела.

⁶ У ПР унета је лексика прикупљена у 39 одабраних пунктова из све три дијалекатске области југоисточне Србије: тимочко-лужничке (15), сврљишко-заплањске (11) и јужноморавске (13) (Богдановић, 2019: 644–647). Материјал је допуњен грађом из дијалекатских речника југоисточне Србије и из етнографске литературе, као и записима из околине Сврљига, Пирота, Беле Паланке и Бабушнице, тако да ПР садржи око 3000 одредница (Богдановић, 2019: 645). Речник је сачињен тако што је потпуна ексцерпција извршена из упитника попуњених у селима Кожељу и Штитарцу, смештеним на крајњем северу старопланинске зоне, а затим је из осталих упитника углавном уношено оно што је представљало синоним или варијанту, па је затим грађа допуњена лексемама из других поменутих извора (Богдановић, 2019: 641). Грађа из ПР не носи никакву ознаку у овом раду.

⁷ Грађа из упитника са терена ЈИС, која се на јавља у ПР, означена је скраћеницом ЈС.

бити анализирани у овом раду. Од овога су изузета имена бртва добијена на терену чијом се анализом нећемо бавити будући да могу бити мотивисана појмовима који не припадају сточарској терминологији.⁸

1.2. За утврђивање порекла романизама коришћени су етимолошки речници: Скок, ЕРСЈ; БЕР, РРОДД; РМС, Вујаклија, као и поједини радови (Георгијевић, 1968) и монографије (Поповић, 1955; Клепикова, 1974; Ракић-Милојковић, 1993) који се баве пореклом ове лексике. Новије позајмљенице провераване су у речнику позајмљеница од времена пре Велике сеобе до Вуковог *Рјечника* 1818. године (Михајловић, 1972, 1974) и у другом издању Вуковог *Рјечника* (Караџић, 1852) са циљем да се приближно установи време њиховог уласка у српски језик.

2. Семантичком анализом романизама, чије је полазиште била подела на семантичка поља дата у *Упитнику* проф. Н. Богдановића, установљено је да се они налазе у више семантичких поља. Она су организована на следећи начин: а) општи називи за стоку, називи за поједине врсте стоке, називи делова тела, узраста и лучевина код стоке, рад са стоком (храна, просторије), радници око стоке – који се могу сматрати уже сточарским терминима, као и: б) називи прерађевина основних сточарских производа, називи средстава, алата и посуда који се при томе користе, називи неких болести код стоке, називи опреме радника око стоке – који се у другим анализама ове лексике сматрају сточарском терминологијом у ширем смислу (Ракић-Милојковић, 1993: 12; Јовић, 2015: 216; Јовић, 2020: 136).

2.1. Општи називи за колектив стоке страног порекла у ЈИС (уп. турцизме *буљук*, *сурија*, Јовић, 2020: 137) укључују и романизам *булумента* ж. „гомила, скуп животиња (више стада; више стада различите стоке)”,⁹ италијанског порекла (уп. БЕР I: 89, *булумента* < итал. *folta* „тъпа”),¹⁰ који спада у новије позајмљенице и забележен је у другом издању Вуковог *Рјечника* уз напомену да се чује у Црној Гори (Караџић, 1952: *булумента*).¹¹

⁸ Реч је о именима: *Барон*, *Дукатка*, *Круна*, *Павуноша*, *Свиленка*, *Чоколатка*, *Цандарка*, које су анализирани у Петровић, 1996. Под одредницом ИМЕ ДЖ у ПР забележена су имена бртва мотивисана бојом длаке, даном млађења и сл., међу којима нема претходно наведених имена.

⁹ Из ПР преузете су лексеме са одговарајућом семантичком дефиницијом, али, будући да нису били од важности за ову анализу, нису дати подаци о пореклу лексема, који се могу видети у самом *Речнику*. Такође, нису преношени ни контексти у којима се лексеме јављају. Различите фонетске и творбене реализације са истим значењем груписане су око лексеме која се као носећа јавља и у *Речнику*. Из техничких разлога експираторни акценат бележен је знаком за дугоузлазни.

¹⁰ Одреднице из етимолошких речника нису акцензоване, а значење се преноси уколико знатније одступа од значења речи у ЈИС.

¹¹ В. Михајловић (1972) не бележи ову лексему.

2.2. Међу називима појединих врста стоке, живине и домаћих животиња које имају своју улогу у сточарењу, нашли су се романизми *мазга* и *тормакуља*, називи за пса: *кантуљ*, *пакан*, *кер* и ћурку: *пујка*. Они се разликују по старини позајмљивања и по територијалној распрострањености.

2.2.1. У значењу „животиња настала укрштањем коња и магарице” среће се термин *мазга* ж. (Јовић, 2015: 219, Јовић, 2020: 139).¹² Уп. Скок II: 490, s. v. *miš* < балканско-латинска реч **muscus*.

2.2.2. У значењу „млада биволица” у лесковачком говору забележен је лик *тормакуља* (Митровић, 1992). Уп. РМС IV: 343, *турма* с. лат. „3. група товарних животиња којима се преноси каква роба, караван(а)”,¹³ РРОДД: 508, *тормакина* ж. диал. млада биволица, *турмакина*, као и *тормаче*, *турмакина*, *турмак*, *турмачка*.

2.2.3. Међу општим називима за пса срећу се романизми *кантуљ*, *пак*, *пакан*, *паканина*, *паканица*, *паканче* и *кер*.

2.2.3.1. У значењу „пас, куче” на терену је забележена реч *кантуљ* (ЈС), која као и лексема:

2.2.3.2. *пак*, *пакан* „пас”, *пакана*, *паканица* „куја”, *паканина* „дем. и хип. од паканица”, *паканче* „кученце”, потврђене у тимочком говору (Динић, 2008), садрже корен *кан-*. Уп. БЕР III: 211, *каньо* таен говор „куче; сребљрен лев” < итал. *canè* „куче” или от алб. *qen*, *qën* „куче” което е от лат. *canis* сьщо.

2.2.3.3. „Општи назив за пса” *кер* (ЈС) Иван Поповић (1955: 147, *кера* „овчарско куче”) изводи из румунског дијалектизма *căre* < рум. књиж. *câne* < латинског, одакле је прешла и у албански (тоскански *qen*, са могућим ротацизмом), те је и тим посредством могла ући у говоре југоисточне Србије.

2.2.4. У значењу „ћурка” ПР бележи лексему *пујка*, као и од корена *пуј-* забележене сродне лексема *пујък* „ћуран”, *пујче* „ћуре, младунче ћурке”, *пујиче* „оглашава се крештањем: пуи, пуи (о ћурки, пујки)”, *пујчар* „онај ко чува ћурке на паши (на отвореном)”. Према П. Скоку (III: 67, s.v. *puč²*) у основи је ономатопеја или латинско *pullius* < *pullis*, а иста се реч јавља и у румунском *puikă*, бугарском *пујка* и мађарском *pulyka*.

2.3. Део тела „мокраћни мехур (код свих ДЖ сем свиње, где има других назива: мејур, пувало, дувало...)” назива се *бешика* (Јовић, 2015: 219; Јовић, 2020: 140). Уп. *бешика*¹ (ЕРСЈ 3: 210), где је лексема по пореклу означена као балкански романизам.

¹² У наведеним радовима, у овом и неким другим случајевима, дате су потврде из речника ЈИС које се овом приликом изостављају.

¹³ Лексему бележи и Караџић, 1852: *турма*, са напоменом да се чује у Црној Гори, али је нема у речнику В. Михајловића (1974).

2.4. У семантичком пољу узраст код стоке, у значењу „закаснило младунче”, на ширем терену ЈИС каже се *сугарé*, а од исте основе ПР бележи и лексема *сугари́ца* „овца која је закаснила с јагњењем”, *сугáрно* „окаснило (у млађењу) (о бравчету)”, *сугри́ца* хип. „касно ојагњено женско јагње“ (в. и Јовић, 2015: 138; Јовић, 2020: 138). Основа је из балканског латинитета. Уп. Скок III: 357, s.v. *sugati* < лат. *sugere* > рум. през. *sug*, инф. *suge*; мегл. рум. *sugar* „Lamm welches noch saugt“.

2.5. Називи брава дати према телесним одликама, који могу прерасти и у имена, долазе од романских основа *калеш-*, *мург-*, *вакл-*, *барс-*, *чуљ-*, *бућ-*, *бурав-*, које означавају поједине телесне карактеристике и које су ширили Власи сточари. Новије позајмленице или подразумевају животињу одређене расе, што укључује низ одређених телесних карактеристика – *меринка*, или истичу упадљиву телесну карактеристику, мали раст – *миник*, *миндиљ*.

2.5.1. „Брав црне боје” је *калес*, *-та*, *-то*. Од истог корена изведени су и називи оваца *калу́ша*, *калѐша* са значењем „бела овца са црним ушима; овца са црном брњицом”. Према БЕР III: 165–166 (*калеу*¹ „(за човек) вакъл, черноок”, „(за овца) с черно около очите, вакла”), порекло ове речи је арумунско *caléşş*, али се доводи у везу и са *вакъл* < рум. *oacheş* „черноок, мургав” < лат. < ие. **okʷ-ol-esjo* > (?)трак. *(*a*)*kaleš*. О трачко-илирском пореклу размишља и П. Скок (II: 23–24 s.v. *kaluša*). Г. П. Клепикова (1974: 244) се слаже са БЕР у извођењу до индоевропског облика.

2.5.2. У значењу „црна овца” јавља се лексема *му́ргоша*, а „пас мрке, црне боје” је *му́рца*. П. Скок корен *мург-* у значењу „тамне боје” (II: 486, s. v. *murka*²) сматра балканизмом чије је крајње порекло индоевропско, па је преко грчког, на тлу јужне Италије, прешао у романске језике. Има га у истом значењу у румунском (*murg* „braun, braunrot”) и албанском (*murk* „dunkel, schwarzgrau”) из којих је могао бити преузет.

2.5.3. „Брав црне губице“ каже се *вак(л)ес*, *-та*, *-то*. Под одредницом *овца* у значењу „овца са црним очима” долазе називи: *ва́ка*, *ва́ћа*, *ваклеста* ~, *ва́ћица*. „Овца са црним предњим делом главе” каже се *ва́кичка*; „ован са црном пегом на врату или губици” је *вакли́ја*; „име црне овце” може бити *Ваклу́ша*. Придеви од истог корена су: *вакуша́нка* прид. мн. „вакушанће овце ваклуше”, *ва́ћеста* прид. „бела са црним очима (о овци)”. Г. П. Клепикова (1974: 244) назив *vac(l)eša* изводи из румунског *oacheşă*, и даље од лат. (*o*)*ak'*+*eš*, а исто тумачење даје и БЕР I: 113 s.v. *вакъл*.

2.5.4. „Коза са црним и белим шарама по телу” каже се у ЈИС *ба́рпесца* (в. *ба́рпес*), а назив за такву козу је *ба́рса* (в. и Јовић, 2015: 218; Јовић, 2020: 138). Основа је вероватно румунског порекла, а третира се као балкански и карпатски румунизам. Уп. ЕРСЈ 2: 201–202, *барзаст* < рум. дијал. *barz* „сив, шарен (о животињи)”; буг. *барз*, *ба́рзав*, *бардз*, *бардзів*, *ба́рдзав* „пепељастосив”, мак. *барз(ав)* „барзаст (о кози); просед”.

2.5.5. У значењу „без уха, или са оштећеним ухом” забележен је придев *чуљ*, *-а*, *-о*, од кога су изведени називи и имена домаћих животиња: *чуља* „назив (може и име) говеда са кратким или оштећеним уветом”, *чуљка* / *чуљћа* „овца са кратким ушима”. „Понашање овце кад се унезвери” каже се *чуљи уши*. Према тумачењу Г. П. Клепикове (1974: 243) реч *čul(a)* води порекло из румунског, али је могуће да су је Словени најпре позајмили Вла-сима сточарима, који су је ширили по карпато-балканском ареалу, а онда је од њих преузели.

2.5.6. У значењу „прамен вуне који овци пада преко чела” јавља се у ПР лексема *бућка*, док је „име овце која има прамен дуге вуне преко чела” *буџа*.¹⁴ П. Скок (I: 226, s. v. *buć* „коса на глави као клупко”) реч доводи у везу са румунским *boț* „Klumpen”, док је у РМС (I: 311–312, *бућ*¹ „чуперак, смотак, клупко (косе на глави)”) порекло речи одређено као италијанско.

2.5.7. „Коњ који има отечене ноге, бангав коњ” каже се *бурáвко*. Према П. Скоку (I: 239, s. v. *burag*) придев *бурав* „низак а трбушаст” и термин *бураг* „трбух код животиња” представљају лексички остатак из говора средњовековних Владах и потичу од румунског *buric* „пупак”, а затим у мегленорумунском по принципу синегдохе и „трбух”.¹⁵

2.5.8. У значењу „врста малог пса” ПР у неким пунктовима бележи *миндиљ*, *миниќ*, *миндиљче* од корена *мин-* који је романског порекла (уп. Скок II: 425, s. v. *mindica*).

2.5.9. У новије позајмљенице свакако спада *меринка* (мн. *меринће*) са значењем „овца мерино расе”. Порекло речи је шпанско (уп. Вујаклија, 1980: 552, *мерино*, шп. *merinos* „чувена шпанска овца са најфинијом коврцастом вуном, свилоруна овца; вуна меринских оваца; тканине од вуне меринских оваца”), а посредник је могао бити и неки други језик.

2.6. У значењу „овчији или козји измет у облику лоптице” јављају се у ПР лексеме са различитим фонетским, прозодијским и творбеним реализацијама од основе *браб-*: *брабоњак*, *брабонка*, *брабоњка* / *брабоњћа*, *брабушка* / *брабушка*, *драбоњак*, *драдоњка*, па и *дрдоњак*, *дрдоњка* / *дрдоњћа*. Према П. Скоку (I: 194, s. v. *brabonjak*) реч је поствербал из балканског латинитета.

2.7. Међу називима болести код стоке у романизме спадају старија позајмљеница од основе *гутур-* и новија, незабележена у ПР будући да има општије значење – *инфракт*.

¹⁴ Уз лексему се у *Речнику* даје и овај податак: Бучава је и особа која има дуге праменове неуредне косе (веровано према: *бућ* / *буџ*).

¹⁵ На исти начин протумачено је име говеда *Бура* (Чилаш Шимпрага, Хорват, 2014: 51).

2.7.1. У значењу „врста кашља (о коњу)” у ПР јављају се лексеме *гутурáч*, *гутурáћ*, *гунтурáћ*, *гутунáр*, *бутурáћ* које воде порекло од румунске речи *gutunar* < лат. *guttur*, уп. Скок I: 589, s. v. *gontunar*.

2.7.2. Као назив за једну од болести коња са терена ЈС добијена је и реч *инфрáкт*,¹⁶ латинског порекла (уп. Вујаклија, 1980: 361, *инфаркт* „мед. затварање канала и крвних судова у човечјем телу што доводи до изумирања извесних делова ткива у које крвни судови не могу довести крв...”) коју ПР не бележи.

2.8. У семантичком пољу понашање стоке романског порекла је назив радње *штркља се* несвр. „обада се (о говеду)”, уп. и *штркља̀вица*, *штркља̀ње*, *штркóљ* „јурњава наобаданих говеда, штркљање, штркољ”, *штркља̀ница* „оса од које стока бежи као суманута (штркља се), обад”. Према П. Скоку (III: 417–418, s. v. *štrkalj*) у питању је пастирски израз из балканског латинитета, рум. *strece*, лат. *oestriculus*.¹⁷

2.9. Врсте коњског хода *галоп* и *каријер* потичу из романских језика и спадају у новије позајмљенице.¹⁸

2.9.1. У значењу „врста убрзаног коњског хода, трк” и у говорима ЈИС јавља се термин *галоп*, преузет из француског (Вујаклија, 1980: 162, *галоп*).

2.9.2. *Пастирски речник* не бележи лексему *каријер* „врста коњског хода, брже од галопа” (ЈС), коју БЕР II: 246 (s. v. *кариер*) и Вујаклија (1980: 403, *каријер* < fr. *carriere*, ital. *carriera*, lat. *carrus* „кола”) одређују као француску.

2.10. У семантичком пољу рад са стоком неке називи неких од кључних радњи – *искарује*, *варди*, *бачева* / *бачује*, *кастри*, које значе истеривање стоке на пашу, чување стоке на испашаи, посебан начин чувања стоке, као и припремање лиснате хране за стоку – романског су порекла или су у говоре ЈИС дошле романовлашким посредством.

2.10.1. „Истерује (стадо на пашу)” каже се *искарује*, а од истог корена су и термини *поткарује* „тера (помагач, поћеник) једну за другом (овце) да би их дотерао до музача”; *раскарује* „растерује, разбија стадо које се умр-

¹⁶ Лексему бележи и *Речник тимочког говора* (Динић, 2008) у значењу „некротично место у неком органу услед обуставе крви, инфаркт”, дакле, не наглашавајући да се односи и на животиње.

¹⁷ С. Ракић-Милојковић (1993: 81) сматра порекло ове речи нејасним, што не значи да би се могла третирати као румунизам.

¹⁸ Поменутих лексема нема у *Грађи за речник страних речи у предвуковском периоду* (Михајловић, 1972), нити у другом издању Вуковог *Рјечника* (1852).

тело у подне ради паше”. У БЕР (II: 235–236, s. v. *карам*¹ „подканвам да вѣрви (пред мене); привеждам в движение; принуждавам, заставам; возя; вода...”). Корен *кар-*, који је добар пример лексичке интерференције у сточарској терминологији, изводи се из старијег румунског *a cără, car* „карам, возя” < лат. **carrare < carus* „кола”.

2.10.2. У значењу „чува стадо на паши...” долази у ПР лексема *вѣрди*.¹⁹ Према П. Скоку (III: 565–566, s. v. *var*) корен је германског порекла са општијим значење „чува, брани”, а дошао је Јужним Словенима преко романског са специјалним значењем које се тиче чувања стоке. Тумачење прихвата и С. Ракић-Милојковић (1993: 114) узимајући у обзир и друге етимолошке изворе.

2.10.3. Сточарски термин *бачѣва* значи „1. чува стадо на бачији; 2. узима млеко на бачији (на пашњаку, савату, изван насеља) кад му дође ред”. Слично и: *бачује* – „живи на бачији и бави се чувањем стоке и прерадом млека”, што у основи значи и *бачија*¹, одакле глаг. именица *бачијарење* „бачијање, чување већег стада на пашњаку с привременим стаништем и посебном организацијом – са ђеајом, поганичима, а можда и особом за бављење млеком...”, в. и *бачија*². О пореклу корена *бач-* биће речи у 2.11.1.

2.10.4. „Креше лиснате гране да стока брсти” каже се *кастри*, што води порекло од латинског *castrare* > тал. *castrare*, а није искључено ни германско посредство (уп. Скок II: 60, s. v. *каштри*).

2.11. Романизми у семантичком пољу радници око стоке обухватају старији сточарски термин *бач*, нови термин *ветринар* и романизам ширег значења *мајстор*.

2.11.1. У значењу „радник на бачији који прерађује млеко” ПР бележи више лексема: *бач*, *бачѣр*, *бачијѣр*, *бачѣож* – све са кореном *бач-*, који је добар пример лексичке интерференције у карпато-балканском ареалу (Јовић, 2015: 220–221; Јовић, 2020: 141) иако је његово порекло нејасно. Уп. ЕРСЈ 2: 268–269) < карпатско-севернобалкански пастирски термин нејасног порекла: буг., мак. *бач*, слч. *bač*, пољ. *bacz*, рум. *baciu* „старешина пастирског стана”, ал. *baç* „исто”, мађ. *bács/bacsá/bacsó* „овчар”.

2.11.2. У истом значењу као *бач* „1) радник који на бачији прави качкавал, 2) радник који живи на бачији и прерађује млеко” у неким пунктовима добијена је реч *мајстор* (ЈС), коју ПР не бележи. Овај балканизам латинског порекла (уп. Скок II: 350–351, s. v. *маџистор* I) на истоку је обичан са средњегрчким фонетизмом *μαῖστωρ, μαῖστωρος*.

2.11.3. У значењу „радник који кастрира коња” забележена је и новија позајмљеница *ветринар* (ЈС), пореклом из латинског (Вујаклија, 1980: 147,

¹⁹ Од исте основе су и лексеме *вѣрди се* „брани се (о говеду)”, *вѣрдѣ* „комад сланине исечен ради топљења”.

ветеринар) коју ПР не бележи.²⁰

2.12. Семантичко поље опрема сточара садржи неколико романизама који означавају неке делове одеће, капе, врсту торбе и тип посуде за воду и иду у ред старијих позајмљеница.

2.12.1. У значењу „сукнена кабаница без рукава” у више пунктова добијена је реч *гуња* (ЈС), која је према П. Скоку (I: 634, s. v. *gunj*) балканска реч, могуће келтског или предримског порекла, присутна у албанском, румунском, грчком и бугарском, а карпатизам је постала захваљујући румунским пастирима.

2.12.2. Карактеристичне пастирске капе, израђене најчешће од овчије коже и специфичног облика, као део своје материјалне културе ширили су по Балканском полуострву Власи сточари.

2.12.2.1. У значењу „врста пастирске капе, капуљача” јавља се романизам *гугла*.²¹ Према П. Скоку (II: 228, s. v. *kukulj*) реч је пореклом од лат. *sicullus* > тал. *cocolla*, *siculio*, са истим значењем, а у облику *гугла* постала је балканизам, присутан и у бугарском и румунском.

2.12.2.2. „Пастирска капа, шубара са дугачком вуном” зове се *баретина*. Према ЕРСЈ (2: 200, *баретина*) порекло речи је нејасно и доводи се у везу са *барета* (с обзиром на облик, мада то није у складу са значењем у ПР), и са *барла* (с обзиром на материјал), и са *баран*. П. Скок (I: 112, s. v. *bareta*), међутим, сматра да је реч келтског порекла.

2.12.2.3. „Шубара од јагњеће коже” каже се *барла*. Иако је реч нејасне етимологије (уп. ЕРСЈ 2: 211, *барла*), присутан је романски утицај пошто је у питању део одеће типичан за Влахе.

2.12.3. У значењу „дводелна торба од кострети која се носи преко рамена” јавља се у ЈИС реч *бисази* плт. / *дисази*, чије је порекло (уп. ЕРСЈ 3: *bisage*, 303–305) у крајњој линији латинско *bisaccium*, мада је у облику *дисази*, у ком се јавља у Тимоку (слично буг. *disagi*, рум. *desagă*), ширена грчким посредством.

2.12.4. У значењу „суд у којем пастир носи воде” јављају се на терену ЈИС *чутурица* и *врчва*, које ПР не бележи.

2.12.4.1. У више пунктова јавља се реч из балканског латинитета *чутурица* (ЈС). Њено порекло као романско одређују П. Скок (II: 248, s. v. *kutal* < *cotylus* > рум. *ciutură*) и И. Поповић (1955: 147, *чутура* < рум.).

²⁰ В. Михајловић (1972) регистровао је позајмљеницу *ветеринарија* „ветерина” у тексту из 1805. године. Вук Караџић (1852) не бележи ову реч.

²¹ Уп. и метафорично значење „при једном стадијуму топљења сланине, добија велики клубук беле пене (о чварку)” *гугли се* несвр.

2.12.4.2. Из балканског латинитета (уп. Скок III: 620–621, s. v. *vrč*) је и реч *врчва* (ЈС), потврђена у мањем броју испитаних места.

2.13. Романизама у семантичком пољу сточарски производи и прерађевине од сточарских производа до прве прераде има међу називима производа од млека, меса, вуне и коже. Све ове позајмљенице везане су за традиционалан начин сточарења и спадају у старије.

2.13.1. У семантичком потпољу производи од млека романског су порекла називи за неке врсте млека према квалитету и периоду млађења (*куластра*, *сераво млеко*). Овде је сврстан и назив традиционалног јела од млека – *белмуж*.

2.13.1.1. У значењу „прво млеко после јагњења” јављају се у ПР лексеме *куластра* и *сераво млеко*.

2.13.1.1.1. *Куластра* (в. и Јовић, 2018: 145; Јовић, 2020: 144) представља термин из балканског латинитета. Уп. БЕР II: 548, *коластра* < лат. *colostra*, *colostrum*; Георгијевић, 1968: 106, дакорумунски: *curastra*, арумунски: *culastra* < лат.

2.13.1.1.2. Лексема *сераво млеко* у одредници садржи корен *сер-* (Јовић, 2018: 145; Јовић, 2020: 144), присутан и у другим сточарским терминима које се тичу вуне. Према С. Георгијевићу (1968: 107–108), корен је латинског порекла: *sjera* < лат. *serum* „сурутка”, рум. *ser*, *zer* „сурутка”.²²

2.13.1.2. „Јело од топљеног и укуваног младог сира и кукурузног брашна” назива се *белмуж*, *белимуж* и познато је на широј територији ЈИС (в. Јовић, 2018: 148; Јовић 2020: 145). Према ЕРСЈ 3: 111–112, s. v. *белмуж*, нејасне је етимологије, али је у питању карпатизам.

2.13.2. О корена *вард-*, о коме је било речи у тачки 2.10.2, изведен је назив производа од меса *вардаљ* „комад сланине исечен ради топљења” (уп. Јовић, 2018: 151; Јовић, 2020: 149).²³

2.13.3. Романизми у семантичком потпољу које обухвата називе производа од вуне тичу се полупроизвода из кључних фаза примарне прераде: *серава вуна*, *камчелка*, *клашње*.

2.13.3.1 „Која је неодмашћена (о вуни)” каже се *серава*, *серљава*, а „масноћа коју има вуна док је на бравчету” је *сера* (в. Јовић, 2018: 148; Јовић, 2020: 146). О пореклу основе *сер-* већ је било речи, а С. Георгијевић

²² Има и других тумачења порекла ове основе. Уп. Скок III: 231–232, *sijer*, балтословенска и прасловенска реч која се односи се на боју „жућкаст као сумпор, модробео, плав”.

²³ У наведеним изворима дато је значење „добар комад меса” према подацима са терена и из *Речника тимочког говора* (Динић, 2008: *вардаљ*).

(1968: 107–108) тумачи њену полисемичност тиме што је вода у којој је по-топљена непрана вуна слична боји сурутке.

2.13.3.2. Реч у значењу „свитак вуне или памучне пређе, канура, канчело” – *камчѐлка* (ЈС; Динић, 2008; в. и Јовић, 2018: 149; Јовић, 2020: 146) потиче, према П. Скоку (П: 33, s. v. *kančelo*), из балканског латинитета.²⁴

2.13.3.3. „Сукно од небојене црне вуне” зове се *клатиње* (ЈС; Динић 2008),²⁵ што је, према БЕР П: 246–247, *клатине*, итал. *calza* < лат. *calzea* „чарапа”, *calze* „гаће, панталоне”, рана позајмљеница из балканског латинитета. Слично тумачење даје и П. Скок (I: 670, s. v. *hlača*).

2.13.4. У значењу „каиш свињске сушене коже (ширине стопала) припремљен за израду опанака” долазе у ЈИС, према подацима из ПР, лексеме *ваџа*¹ / *фаџа* (в. и Јовић, 2018: 150–151; Јовић, 2020: 148). Прегледана литература упућује на то да је реч из балканског латинитета, ширена посредством Влаха сточара (уп. Скок I: 508, s. v. *faš*, рум. *fașe* ’Windel’, алб. *fashë* ’Binde, Windel’; РРОДД: 533, *фаџа*, рум. *fașă* ’широка изреска от кожа’.)

2.14. Међу називима посуда и посуђа које се користе у преради млечних производа нашла се, у мањем броју пунтова, у значењу „плитка решеткаста кашика за превртање сира“ реч *кутлача* (ЈС), из балканског латинитета, иначе грчког порекла (уп. Скок П: 248, s. v. *kutal*; в. Јовић, 2018: 144–145; Јовић, 2020: 143) коју ПР не бележи.²⁶

2.15. У значењу „храна од ситњених и силираних стабљика младог кукуруза” долази са терена новији термин *силџа* (ЈС), шпанског порекла (уп. Вујаклија, 1980: 840, *силажа*, *силирати*), коју ПР не бележи будући да се на уклапа у старији, екстензиван начин сточарења.

2.16. У семантичком пољу просторије за чување стоке јавља се новија позајмљеница *базѐни* мн. (ЈС), у значењу „место где се слаже ђубре”, француског порекла (уп. Вујаклија, 1980: 104, *басен*).

3. Дакле, у овом раду је кроз шеснаест семантичких поља, која се тичу сточарске терминологије у ужем и ширем смислу, представљено 48 основа романског порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије. Оне се јављају у следећим називима: *булуменџа* (колектив стоке), *мазга*, *тормакуља*, *пујка*, *кантуљ*, *пакан*, *кер* (поједине врсте стоке, живине и домаћих

²⁴ Пастирски речник бележи лексему *канура* ж „смотуљак пређе од више чипаница” која је турцизам персијског порекла, уп. Скок I: 36, s. v. *kanura* (в. Јовић 2018: 149).

²⁵ О заступљености у другим речницима ЈИС в. Јовић, 2018: 149; Јовић, 2020: 146.

²⁶ У истом значењу долази у ПР турцизам *ћерћур* (Јовић, 2018: 144).

животиња), *бешика* (део тела код животиња), *сугаре* (узраст код оваца), код изведеница од основа *калеш-*, *мург-*, *вакл-*, *барс-*, *чуљ-*, *бућ-*, *бурав-* (називи за браве према телесним одликама), *брабоњак* (лучевина код стоке), *гутунар*, *инфракт* (болести код стоке), *итркла се* (понашање стоке), *галоп*, *каријер* (врсте коњског хода), *искарује*, *варди*, *бачева*, *кастри* (рад са стоком), *бач*, *ветринар*, *мајстор* (радници око стоке), *гуња*, *гугла*, *баретина*, *барла*, *дисази*, *чутурица*, *врчва* (опрема сточара), *куластра*, *сераво млеко*, *белмуж*; *вардаљ*; *сераво вуна*, *камчелка*, *клашње*; *ваши* (сточарски производи од млека, меса, вуне, коже до прве прераде), *кутлача* (посуђе за прераду млечних производа), *силажа* (храна за стоку), *базени* (просторија за чување стоке).

Иако су заступљени у готово истом броју семантичких поља као и турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије (Јовић, 2019: 233), романизми су ипак упола мање бројни. Ово се објашњава интензивнијим, до пре век и по присутним, турским утицајем који се одразио на називе заната и занатлија чији рад зависи од сточарења, називе административних обавеза сточара, а посебно на називе у вези са коњима (називи и имена коња према боји длаке, називи за коњску опрему), међу којима романизама нема или их има знатно мање.

3.1. Већина лексема ексцерпирана је из *Пастирског речника југоисточне Србије* (Богдановић, 2019), а мањи број – *тормакуља*, *кантуљ*, *пакан*, *кер*, *инфракт*, *каријер*, *ветринар*, *мајстор*, *гуња*, *чутурица*, *врчва*, *камчелка*, *клашње*, *кутлача*, *силажа*, *базени* – добијен је на терену помоћу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* (Богдановић, 2020: 187–216), а затим је, у неким случајевима, потврђен и у дијалекатским речницима са овог подручја.

Неки од романизама могу се сматрати локализмима будући да су потврђени само у појединим дијалекатским речницима: нпр. *тормакуља* (лесковачки говор), *пак*, *пакан*, *паканина*, *паканица*, *паканче* (тимочки говор), док је већина позната на широј територији говора ЈИС уз одговарајуће фонетске или творбене варијације, што сведочи о томе да су се уклопиле у њихов лексички систем.

3.2. Речи потврђене у *Пастирском речнику* тичу старијег, екстензивног начина сточарења, тј. пастирења, претежно овчарства, и углавном спадају у старије позајмљенице из балканског латинитета (*барсес*, *бешика*, *брабоњак*, *вак(л)ес*, *врчва*, *гугла*, *искарује*, *калуша*, *камчелка*, *мазга*, *мург-*, *сугаре*, *чуљ*, *итрклаљ*), које су ширили Власи сточари те су неке постале карпато-балканске речи, заступљене и у румунском, бугарском, албанском, мађарском (*бач*, *ваши* / *фаши*, *гуња*, *дисази*, *калеш*, *мурга*, *пујка*). У том смислу су у романизме сврстане и речи које нису романског порекла, али су примљене романским посредством и спадају у старије позајмљенице (*барла*, *бач*, *белмуж*, *варди*, *гуња*).

Мањи број лексема, добијених помоћу *Упитника* и углавном позајмљених у новије доба из италијанског, шпанског или француског, тиче се интензивног начина сточарења (*базени, ветринар, меринка, силажа*). Оне сведоче о скоријем културном утицају са запада Европе. Ту спадају и термини за врсте коњског хода (*галоп, каријер*), називи неких болести (*инфракт*) и назив за колектив стоке (*булуменга*).

3.3. Иако је сточарска терминологија претежно словенског порекла, бројност романизама у сточарској терминологији југоисточне Србије, њихова старина и заступљеност у великом броју семантичких поља – посебно у онима која обухватају називе телесних особина код стоке (од основа *калеш-, мург-, вакл-, барс-, чуљ-, бућ-, бурав-*), називе сточарских производа до прве прераде (*куластра, сераво млеко, белмуж; вардаљ; серава вуна, камчелка, клашиње; ваши*) и називе опреме сточара (*гуња, гугла, баретина, барла, дисази, чутурица, врчва*) – показују да је словенско становништво, које је населило ове просторе, много детаља о стоци и сточарењу, посебно о чувању ситне стоке, научило од влахороманских староседелаца.

Литература

- БЕР: *Български етимологичен речник А-минго*, Том, I–VII. Софија: Българска академија на науките, 1962–2010.
- Богдановић, 2019: Н. Богдановић, *Пастирски речник југоисточне Србије*. СДЗБ LXVI/2, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 637–739.
- Богдановић, 2019а: Н. Богдановић, Пастирска лексика југоисточне Србије и Општекарпатски дијалектолошки атлас, у: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом*, Зборник радова у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана, ур. Маца Царан Андрејевић, Миљана-Радмила Ускату. Темишвар : Западни универзитет у Темишвару, Филолошки, историјски и теолошки факултет, Колектив за српски и хрватски језик и књижевност, 55–63.
- Богдановић, 2020: Н. Богдановић, Од приређивача: пастирска лексика југоисточне Србије, у: *Пастирска лексика југоисточне Србије: колективна монографија*, ур. Недељко Богдановић. Ниш : САНУ, Огранак САНУ у Нишу, 7–18.
- Бошњаковић, 1983: Ж. Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Вујаклија, 1980: М. Вујаклија, *Речник страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Георгијевић, 1968: С. Георгијевић, *Балканолошке студије II*. Ниш: Катедра за језик Више педагошке школе у Нишу.

- Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, Св. 1–3. Београд: Институт за српски језик: САНУ, 2003–2008.
- Јовић, 2015: Н. Јовић, Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије, у: *Движење и пространство в славјанските езици, литература и култура*. Сборник с доклади от Дванадесетите меѓународни славистични четения Софија 9–10 мај 2014, Том први Езикознание, Маргарита Младенова, Мая Радичева и др. (ур.). Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 215–222.
- Јовић, 2018: Н. Јовић, Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије. *Исходништа/Originations* 4. Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Филозофски факултет у Нишу, 141–158.
- Јовић, 2019: Н. Јовић, Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије. *Исходништа/Originations* 5. Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Филозофски факултет у Нишу, 221–236.
- Јовић, 2020: Н. Јовић, Домаће и страно у сточарској лексици југоисточне Србије, у: *Пастирска лексика југоисточне Србије: колективна монографија*, ур. Недељко Богдановић. Ниш : САНУ, Огранак САНУ у Нишу, 133–152.
- Караџић 1852: В. Ст. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, у Бечу.
- Клепикова, 1974: Г. П. Клепикова, *Славјанская пастушеская терминология. Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала*. Москва: Наука.
- Митровић, 1992: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*. Београд: БИГЗ.
- Михајловић, 1972: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године), I том (А – Љ)*. Нови Сад : Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Михајловић, 1974: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године), II том (М – Ш)*. Нови Сад : Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Петровић, 1996: Н. Петровић, *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије*. Београд: Филолошки факултет (магистарски рад у рукопису).
- Поповић, 1955: И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад : Матица српска.
- Ракић-Милојковић 1993: С. Ракић-Милојковић, *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*, Српски дијалектолошки зборник XXXIX. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 7–148.

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб : Матица српска – Матица Хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватског књижевног језика, IV–VI*. Нови Сад : Матица српска, 1971–1976.
- ПРОДД: *Речник на ретки, остарели и диалектни думи в литературата ни од XIX и XX век*, под редакцијата на Стефан Илчев. Софија: Емас, 1974.
- Савић-Грујић, 2020: А. Савић-Грујић, Пастирска терминологија југоисточне Србије у науци о језику, у: *Пастирска лексика југоисточне Србије: колективна монографија*, ур. Недељко Богдановић. Ниш : САНУ, Огранак САНУ у Нишу, 19–36.
- Скок: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Чилаш Шимпрага, Хорват, 2014: А. Čilaš Šimpraga, J. Horvat, Iz hrvatske zoonimije: imenovanje krava, *Folia onomastica Croatica* 23, 39–75.

Nadežda D. Jović

ROMANISMS IN THE LIVESTOCK TERMINOLOGY OF SOUTHEASTERS SERBIA

Summary

The paper presents words of Romance origin in the livestock terminology of Southeastern Serbia. The assembly was cut from 39 questionnaires filled out locally, as well as from the available speech dictionaries of Southeastern Serbia. Most of the observed romanisms can be found in the *Pastirski rečnik jugoistične Srbije* compiled by Nedelko R. Bogdanovic (SDZb LXVI/2, 2019) based on the same sources, and these romanisms in pastoral terminology (*bešika, brabonjak, mazga, murg-, sugare, čutura, štrkalj*), as a rule, belong to an older lexical layer of borrowings from Balkan Latin and are known to other Balkan peoples. Later borrowings from Romance languages (*galop, karijer, silaža, bazeni, infrakt, vertinar*) mainly relate to a new intensive method of animal husbandry and speak of a younger cultural influence from western Europe. Nevertheless, when viewed as a whole, Romanisms are mainly associated with extensive animal husbandry and relate mainly to sheep breeding.

Keywords: animal husbandry terminology, pastoral terminology, Romanism, Balkan Latin.